

Ігор Робак, Ганна Демочко

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКА КОЛОНІЯ “ЗДРАВНИЦЯ”: УНІКАЛЬНИЙ ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД БОРОТЬБИ З СУХОТАМИ

Стаття присвячена історії існування сільськогосподарської колонії “Здравниця”, створеної за ініціативи харківського робітництва для лікування хворих на туберкульоз. Розкриті основні етапи діяльності колонії, її особливості, значна увага приділена факту трудової терапії як одного з видів соціальної реабілітації туберкульозних хворих.

Ключові слова: туберкульоз, колонія “Здравниця”, робітники, соціальні захворювання, Харків.

Статья посвящена истории существования сельскохозяйственной колонии “Здравница”, созданной по инициативе харьковских рабочих для лечения больных туберкулезом. Раскрыты основные этапы деятельности колонии, ее особенности, большое внимание уделено факту трудовой терапии как одного из видов социальной реабилитации туберкулезных больных.

Ключевые слова: туберкулез, колония “Здравница”, рабочие, социальные болезни, Харьков.

The article is devoted to history of existence of agricultural colony “Zdravnitsa” which was created on initiative of the Kharkiv workers for treatment of tuberculosis patients. In this article the basic stages of activity of colony, its features, are exposed. Considerable attention is given to the fact of work therapy, as one types of social rehabilitation of tubercular patients.

Keywords: tuberculosis, colony “Zdravnitsa”, workers, social diseases, Kharkiv.

Україна вже “розміняла” третє десятиліття своє незалежності, однак проблеми, які постали перед нею двадцять років тому, багато в чому не вирішені. Однією з таких проблем залишається-

ся боротьба з туберкульозом – соціальним захворюванням, яке особливо загострилося в добу самостійності нашої держави. Різке погіршення життя населення, поява на вулицях безхатченків, недостатнє фінансування медичної галузі – все це призвело до підвищення рівня захворюваності на туберкульоз. Слід згадати, що подібні проблеми спіткали Україну й на початку її радянської доби, коли уся республіка страждала від туберкульозу. Особливий удар прийняла на себе перша столиця радянської України – місто Харків. Однак в силу того, що місто мало столичний статус, то саме тут почали впроваджуватися передові методи лікування цієї хвороби, нові підходи щодо викорінення сухот. Через майже десять років в значній мірі туберкульоз вдалося здолати, а у післявоєнні десятиліття цю хворобу викорінили зовсім.

Так, досить цікавим, але на жаль забутим, є факт існування у Харківській губернії сільськогосподарської колонії "Здравниця" для туберкульозних хворих. Сама колонія проіснувала лише три роки. Проте основні ідеї, які намагалися запровадити керівники цього закладу, були передовими на той час, а сама колонія – унікальним утворенням не тільки для УСРР, а й для всього Радянського Союзу.

Мета статті – це розкриття діяльності сільськогосподарської колонії "Здравниця" з лікування туберкульозних хворих та їхньої соціальної реабілітації.

Існування сільськогосподарської колонії у літературі відображено зовсім мало. Лише поодинокі згадки можна знайти у газеті "Пролетарій" [8] та у "Хроніці здоровоохорони" (додаток до журналу "Профілактична медицина") [12]. Значний шар інформації з цього питання знаходиться у Державному архіві Харківської області [1, 2, 3, 4, 5, 6, 7], деякі документи вводяться до наукового обігу авторами вперше [1, 2, 4]. Саме тому, що питання майже не вивчене, пропонуємо розглянути історію існування цього закладу та розкрити його специфіку в боротьбі з туберкульозом.

Сухоти були складною соціальною і суто медичною проблемою, а допомога при цій хворобі за часів царату надавалась мізерна. Спеціалізованої допомоги тривалий час не існувало, а невелика приватна "лічєбница" Г.М. Авдакової, яка бралася за туберкульозних хворих, почала працювати в Харкові лише в 1910-х роках. 1912 р. Харківським відділом "Всероссийской лиги для борьбы с туберкулезом" була відкрита безкоштовна і загальнодоступна амбулаторія,

яка працювала як диспансер, а у 1914 р. – безкоштовні ясла для дітей, хворих на туберкульоз. З 1913 р. діяв санаторій “Ріпки” на 35 ліжок, але цих закладів вкрай не вистачало для Харкова [734, с.114–115]. Тому вже 1919 р. виконком затвердив план розширення санаторію “Ріпки” до 200 ліжок, а приватну “лечебницю” Г.М. Авдакової було націоналізовано і перетворено на диспансер [379, с. 421]. В 1921 році існувало вже чотири амбулаторії-диспансера, через які за рік проходило більше двадцяти тисяч хворих. Їх госпіталізація здійснювалася в стаціонарах 1-го та 2-го диспансерів [9, с. 9]. І такої потужності протитуберкульозних закладів не вистачало для першої столиці радянської України, тому значна частина туберкульозних хворих просто не отримувала допомогу через перевантаженість відповідних закладів.

На початку 1920-х років у листках непрацездатності харківських робітників діагноз “туберкульоз” був зазначений у 67,3 % випадків, тоді, наприклад, як в Москві такий діагноз займав лише 30 % [13, с. 125–126]. Тут треба зазначити, що за переписом населення 1926 р. соціальний склад населення Харкова мав такий вигляд: пролетаріат – 84,6 %, самостійні виробники – 10,1 %, підприємці – 4,6 % та особи вільного фаху – 0,7 % [15, с. 4]. Основну “групу ризику” захворювання на сухоти складали робітники, а отже – основна маса населення міста. Вони або вже хворіли на туберкульоз, або щодня на виробництві стикалися з носіями туберкульозної палички і мали всі шанси захворіти. Давалися взнаки і недостатня на той момент організація здорової праці, і погані житлові умови (туберкульоз іноді називають “житловою хворобою”). Докладно проблема захворювання робітництва на туберкульоз розглянута у невеличкій, але багатій статистичними даними, розвідці С.І. Медведєвої та Л.Д. Ульянова. Автори ретельно проаналізували захворюваність харківських робітників, дослідили рівень захворюваності по районах проживання і також дотримуються точки зору, що найбільш ураженими на туберкульоз були робітничі райони [10, с. 12].

Робітництво вирішило взяти справу боротьби із сухотами у власні руки, і серед працівників теплового цеху Харківського паровозобудівного заводу виникла ідея про організацію сільськогосподарської колонії для перебування там туберкульозних хворих. Адже за даними комісії, яка працювала на ХПЗ, з 472 оглянутих активним туберкульозом хворіли 32 особи, а неактивним – 31 людина [13, с. 125]. Ідею виклав у листі до Раднаркому 23 березня 1924 р. і в статті у газеті “Пролетарій” працівник ХПЗ І.М. Ферх-

мін [1, арк. 15]. Він скаржився на те, що, працюючи в шкідливих умовах, робітники не можуть вилікуватися від туберкульозу, до того ж заражають оточуючих. На допомогу по хворобі, яку надавав соцстрах, прожити було неможливо. Тому робітництво вбачало вирішення проблеми в організації такої структури, де воно б з одного боку могло надавати користь державі, повноцінно працюючи в іншій сфері, а з іншого – мало можливість поліпшити своє здоров'я. Ідею організації колонії обговорили на засіданні профспілок великих підприємств. Вона була жваво підтримана робітництвом [2, арк. 1]. Треба сказати, що влада позитивно відгукнулася на цю пропозицію. Голова ВУЦВК Г.І. Петровський на листі І.М. Ферхміна написав резолюцію: "Тов. Гуревичу [народному комісару охорони здоров'я УСРР – І.Р., Г.Д.]: дати заключение и возмможную помощь. Дело, которому надо посочувствовать" [1, арк. 16; 3, арк. 113]. Зазначимо, що Харків був піонером впровадження такої ідеї, оскільки в УСРР та й в усьому Союзі закладів подібного типу не існувало [1, арк. 82, 166].

Після резолюції Г.І. Петровського Туберкульозна рада на засіданні від 7 квітня 1924 р. визнала за необхідне організувати таку колонію [1, арк. 1] і створила комісію в складі п'яти осіб (серед них був і Ферхмін – ініціатор цієї ідеї), яка повинна була в якомога коротший термін знайти та оглянути приміщення, придатне для розташування там колонії на 100 осіб [1, арк. 4]. Організація колонії та подальше керівництво нею покладалися на Харківський губздороввідділ [1, арк. 43]. Колонія мала обслуговувати тільки робітників харківських підприємств. Після ліквідації губздороввідділу у 1925 р. вся справа перейшла до відання Харківської окружної інспектури охорони здоров'я [1, арк. 1].

Колонія мала на меті зміцнити стан здоров'я робітників, хворих на сухоти, шляхом санаторного лікування в умовах, пов'язаних з виробництвом [3, арк. 113]. Планувалося, що колонія зможе прийняти приблизно 160 хворих, які будуть зняті з виробництва на 2 роки й зі своїми родинами мешкатимуть цей термін у здоровому оточенні. Хворі на туберкульоз постійно мали перебувати під наглядом лікаря.

Для пацієнтів організовувалося здорове харчування. Колоністи сплачували за харчування таким чином: хворим надавалася знижка 50 % (встановлена з 6 березня 1926 р.), а з членів їхніх сімей платня бралася в повному обсязі [1, арк. 131]. Харчування для хворих відрізнялося тим, що за нормами їм давали ті продукти, які не

отримували здорові. Так, наприклад, туберкульозникам щоденно давали 2 склянки молока та 16 золотників сала (приблизно 70 грамів) [1, арк. 136], чим підвищували калорійність їхнього раціону.

В колонії здійснювалася велика культурно-масова робота як серед колоністів, так і серед місцевого населення. Для цього побудували театральний зал місткістю на 600 осіб з гарно оздобленою сценою та виписали кіноапарат [1, арк. 64].

У колонії хворі могли не тільки підкріпити своє здоров'я, а й посилено працювали в сфері сільського господарства. Таким чином, колонію влаштовували на принципі самооплатності [12, с. 28]. Було підраховано, що на кожного хворого витратиться приблизно 300 карбованців на рік, а виробити пацієнт може дещо більше. Тому вважалося, що колонія не тільки не буде тягарем для держави, але й приносить дохід [8].

До фінансового боку справи долучилися і профспілки, і робітнича медицина. Таким чином, на початковому етапі побудови колонії фінансування планувалося проводити з трьох джерел: Наркомздоров'я, профспілки та система робітничої медицини [1, арк. 14]. Але вже через декілька місяців, коли кошторис був складений, до справи фінансування колонії долучилося й Головне управління соціального страхування, яке взяло на себе третину від всієї суми, необхідної для облаштування колонії [1, арк. 40]. Це була суттєва допомога, оскільки із загального кошторису в 147 100 карбованців [1, арк. 53] відділ Робмеду наркомату охорони здоров'я міг дати тільки 20 тисяч, а Робмед губздороввіділу відпускав тільки 15 тисяч (до того ж ці суми відпускалися частинами), а це становить лише 13 та 10 відсотків відповідно [1, арк. 40]. Сюди ж планувалося витратити і 5 тисяч карбованців, зібраних під час проведення туберкульозного триденника [1, арк. 44].

Проблема пошуку території для облаштування колонії вирішувалася непросто. Були оглянуті приміщення радгоспу "Червоне поле" [1, арк. 6, 13, 14, 57], маєток Харитоненків "Наталіївка" [1, арк. 83], радгосп у Карлівці [1, арк. 82], радгосп Кекіно [1, арк. 90]. Однак стан будівель передбачав витрату значних коштів на перебудову під санаторій і вищезазначені місця відхилила комісія губздороввіділу. Лише 8 вересня 1925 р. була досягнута угода з Наркомземом про передачу для організації колонії земельного фонду Мало-Історопського радгоспу (колишній Мало-Історопський цукровий завод Харківського Романівського акціонерного товариства [14,

с.193]) в розмірі 603 десятин орної, лугової та лісової землі [1, арк. 183]. Розташовувалася колонія в Лебединському повіті на станції Боромля (сучасна Сумська область) [14, с. 193]. Відповідно досягнутих угод збільшили кошторис, який склав 267 760 карбованців. Кошти розподілили таким чином: головна соціальна страхова каса та окружна страхова каса – 100 000; Робітнича медицина народного комісаріату охорони здоров'я – 25 000; Робітнича медицина окружної інспекції охорони здоров'я – 16 600; профспілки – 26 560; відділ шляхів народного комісаріату охорони здоров'я – 16 600; залізничні будівельні органи – 33 200; окрвиконком – 49 800 [1, арк. 236].

Як бачимо, страхаси взяли на себе навіть більше третини витрат, що свідчить про наявність ефективної страхової системи, яка мала можливість понести такі солідні видатки. Саме вони заклали підвалини існування сільськогосподарської колонії для туберкульозних хворих.

На початковому етапі керівником колонії був призначений І.М. Ферхмін, а штат складався з 32 осіб [1, арк. 108]. До колонії надходило дуже багато листів від робітників різних спеціальностей, які намагалися отримати тут роботу. Тому браку кадрів не було [2, арк. 25–35]. Проте спостерігалися проблеми з нестачею медичних працівників, яких шукали по всій республіці [2, арк. 251 зв.]. Лікарем С.Л. Аронштамом влітку 1925 р. у газеті була розташована замітка про організацію колонії, і ця звістка швидко розповсюдилася серед робітників [1, арк. 164]. 3 9 грудня 1925 р. колонія фактично при ступила до роботи, прийнявши в цей день першу групу хворих, які закидали колонію листами-заявками вже з вересня того року [1, арк. 9, 21]. Однак до колонії міг потрапити не всякий хворий, оскільки специфіка діяльності колонії, а саме її сільськогосподарський напрям, диктували, які саме спеціальності робітників потрібні для колонії на цей час. Тому, колонія надсила-ла заявку на робітників з тієї чи іншої спеціальності до окрздорову, який в свою чергу переправляв заявку до диспансеру. А вже в диспансері відбирали згідно з вимогами, вказаними в заявці, який хворий наступним поїде на лікування [4, арк. 86]. Цілком зрозуміло, що переважна більшість хворих на туберкульоз, працювала на заводах важкої промисловості. Їхні спеціальності в сільському господарстві майже не потребувалися, тому, якщо робітник не вмів окрім своїх прямих обов'язків виконувати ще якусь роботу йому проблематично було потрапити на лікування до здравниці.

Через брак досвіду та недофінансування в колонії майже з самого початку почалися проблеми. Менше ніж за півроку з окрздорову до адміністрації колонії надійшов лист, де вказувалося на великі витрати з ведення господарства (дефіцит становив 66 824 карбованці 30 копійок) і неукomплектованість штатів (особливо медичного персоналу) [4, арк. 109; 5, арк. 30]. Такі дії окрздоров розцінив як недбале ставлення керівництва колонії до своїх обов'язків, і з 1 серпня 1926 р. І. Ферхмін був відсторонений від керівництва колонією та потрапив першим у список боржників із сумою півтори тисячі карбованців [4, арк. 112; 5, арк. 62]. Після того, як здійснили перевірку діяльності колонії, виявилися досить грубі порушення: облік вівся недбало, взагалі не існувало документації з підсобного виробництва (майстерні, бляшане виробництво, молочна ферма, лісівництво, лозове виробництво, бджолярство, млин); не були повернені гроші, взяті на виплату зарплатні робітникам і службовцям; не був проведений розрахунок із соцстрахом.

Новим керівником колонії з 5 серпня 1926 р. став Д. Румянцев [4, арк. 150]. Що ж до осіб, звинувачених у вищезазначених порушеннях, то І.М. Ферхмін і його бухгалтер І.М. Шитов були переведені на нижчі посади зі стягненням з них 50 % окладу, аж поки не будуть ліквідовані заборгованості (з Ферхміна стягували 52 карб., а з Шитова – 78 карб.) [4, арк. 200; 5, арк. 17; 3, арк. 121; 7, арк. 15]. Але негаразди в діяльності колонії, переважно фінансові, наростали й при новому керівництві. До того ж ліквідувалася система Робмеду – одного з основних спонсорів закладу. Тому наприкінці березня 1928 р. Харківський окрвиконком рад затвердив інструкцію щодо ліквідації колонії “Здравниця”, про що було сповіщено в пресі [6, арк. 1]. Колонія закривалася з 1 квітня 1928 р., всі співробітники були звільнені та отримали повний розрахунок [6, арк. 2].

Слід зазначити, що існування, хоча й короткотермінове, такої установи продемонструвало ініціативу, а головне, можливість впровадження ідей робітництва щодо поліпшення власного здоров'я. Ліквідація Робмеду досить сильно вдарила по фінансуванню колонії й пережити ці катаклізми їй не вдалося. До того ж всі учасники фінансування (окрім страхових органів) невчасно переводили кошти, гроші поступали малими платежами зі значними затримками. Переламний 1927/1928 рік, який став роком остаточного переходу до державного фінансування сфери охорони

здоров'я, став роком ліквідації колонії, що було прямим наслідком нової державної політики, спрямованої на ліквідацію непу.

Ідеї, які були реалізовані у середині 1920-х років, цілком можуть бути сприйняті і в сьогоденні з відповідними коректурами. Лікувально-оздоровчі структури, створені населенням за власної ініціативи із широким залученням страхових коштів, на наш погляд, мають непогані перспективи в сучасних умовах розвитку вітчизняної охорони здоров'я.

Джерела та літератури:

1. Державний архів Харківської області (Держархів Харківської обл.), ф. Р-855, оп. 1, спр. 8, 442 арк.
2. Держархів Харківської обл., ф. Р-855, оп. 1, спр. 9, 252 арк.
3. Держархів Харківської обл., ф. Р-855, оп. 1, спр. 46, 238 арк.
4. Держархів Харківської обл., ф. Р-855, оп. 1, спр. 10, 259 арк.
5. Держархів Харківської обл., ф. Р-855, оп. 1, спр. 25, 92 арк.
6. Держархів Харківської обл., ф. Р-855, оп. 1, спр. 34, 2 арк.
7. Держархів Харківської обл., ф. Р-1959, оп. 1, спр. 32, 15 арк.
8. Как будет жить колония // Пролетарий. – 1924. – № 205.
9. Каракаш Д. Достижения советского здравоохранения Харьковской области к 40-летию Великой Октябрьской революции / Д. Каракаш // Материалы научной конференции санитарно-гигиенического факультета Харьковского медицинского института, посвящ. 40-летию Великой Октябрьской социалистической революции. – Х., 1958. – С. 40 – 41.
10. Медведева С.І., Ульянов Л.Д. Распределение и анализ заболеваемости и смертности от туберкулеза в Харькове по естественно-историческим и диспансерным районам / С.І. Медведева, Л.Д. Ульянов. – Х., 1927. – 24 с.
11. Робак І. Ю. Організація охорони здоров'я в Харкові за імперської доби (початок XVIII ст. – 1916 р.) / І. Робак. – Х.: ХДМУ, 2007 – 346 с.
12. Торконовский П.Б. Трудовая колония "Здравница" для туберкулезных больных / П.Б. Торконовский // Хроника здравоохранения. – 1927. – № 1-2. – С. 27-31.
13. Туберкулез // Сб. статей. Изд. Харьк. губ. комитета по проведению туб. трехдневника. – Х., 1924. – 170 с.
14. Український історико-географічний збірник. Вип. 2. – К.: Наукова думка, 1972. – 277 с.
15. Ульянов Л.Д. Характеристика населения города Харькова / Л.Д. Ульянов // Туберкулез в городе и на селе. Выпуск третий. Болезненность и смертность от туберкулеза в г. Харькове и пяти городах Украины. Под. ред. проф. И.И. Файншмидта и доц. Н.С. Морозовского. – Х., 1931. – С. 1-8.